

Borsi-Kálmán Béla

**A román társadalom és közélet az 1850-es, 60-as években
a magyar (Kossuth-)emigránsok szemével – főként Veress Sándor
és Oroszhegyi Józsa munkáiban¹**

**Romanian society and public life in the 1850s and '60s as
viewed by Hungarian (Kossuth)-emigrants, especially in the
writings of Sándor Veress and Józsa Oroszhegy**

*Mottó: a múltat be kell vallani
(József Attila)*

The author is one of the leading authorities of the history of interaction and cooperation between Romania and Hungary. He points out that the observations of the Hungarian outcasts are worthy of the interest of historians, that their memories represent historical sources still undiscovered in shedding light on one of the most turbulent periods of Romanian history.

Az 1848/49-es magyar forradalom és szabadságharc leverése után Európának alig maradt olyan szöglete, ahová, ahová – menedéket és megélhetést keresve – a magyar (Kossuth-)emigráció némely csoportjai el ne jutottak volna. E tömeges kivándorlás okai sokrétűek. Mindenekelőtt, ahogyan az ilyesféle véres erőszakokkal levert és elnyomott mozgalmak után történni szokott, a „győztesek” megtorló intézkedései, az eluralkodó félelem s a politikai bizonytalanság ad vándorbotot Kossuth katonái (tisztejei és követői)² kezébe, valamint a minden legyőzöttben tovább élő remény: alkalmas helyen és időben mindent újra kezdenek, még ha ez a remény álomszerű s az esély igen csekély is.

¹ A Magyar–Román Történelmi Vegyes Bizottság és az MTA Történettudományi Intézete által rendezett Irodalom és történelem című tudományos ülészen 2010. október 5-én – *Az 1849 utáni első évtizedek román valósága Oroszhegyi Józsa és Veress Sándor munkásságában* címen – elhangzott előadás szerkesztett és jelentősen bővített változata.

² Vö. Bona Gábor: *Tábornokok és törzstisztek a szabadságharcban 1848–49*. Budapest, 1983 (a továbbiakban: Bona 1983.), Zrínyi Katonai Kiadó (harmadik átdolgozott, javított kiadás: Budapest, 2000, Heraldika Kiadó); Bona Gábor: *Kossuth Lajos kapitányai*. Budapest, 1988, Zrínyi Katonai Kiadó; Bona Gábor: *Hadnagyok és főhadnagyok az 1848/49 évi szabadságharcban*. I-II-III. Budapest, Heraldika Kiadó, 198-1999.

Így esett, hogy „az ínséges magyar menekvők”³ bizonyos csoportjai Moldvában és Havaselvén próbáltak szerencsét s több-kevesebb ideig a Török Birodalom e távoli tartományainak vendégszeretetét vették igénybe, sőt többen közülük életük hátralévő részét is ott töltötték. E magyar számkivetettek legnagyobb számban Bukarestben telepedtek le, de éppúgy megtaláljuk őket Ploiești-ben, Galacon, Brăilában, mint Bákóban (Bačau) és a moldvai „fővárosban” Jászvásárott (Iași); vagyis gyakorlatilag a Fejedelemségek egész területén.

Sőt, némelyek közülük még az Isten háta mögötti Dobruzsába is elvetődnek, mint jelen előadásunk egyik főszereplője, Veress Sándor (Sarkad, 1828. dec. 3–Bukarest, 1884. okt. 27.)⁴ aki először 1856-ban – megfelelő sztambuli ajánlólevél birtokában – földbérlőként (arendásként) próbálkozik az akkor még török fennhatóság alatt lévő végvidéken,⁵ közelebbről a Tulcea környéki bolgár–román vegyes lakosságú *Nalbant* nevű falucskában, majd esztendővel később nem túl jövedelmező mészárszéket nyit a hirtelen stratégiai fontosságúvá vált Tulceaban. Ui. a krími háborút lezáró 1856-os párizsi béke egyik rendelkezése a dunai hajózás megkönnyítését s technikai feltételeinek megteremtését előirányzó *Duna-bizottság* idetelepítése volt. Ez pedig – rak-tárosként, tolmácsként, netán hírszerzőként⁶ – ideig-óráig jó néhány magyar számkivetettnak biztosított kenyérkeresetet.⁷

³ Klapka György kifejezése, amely Kossuth Lajosnak a „moldvai helyzetről” – főként a Tábornok 1861. február 17-i beszámolója alapján kialakított – összegzésében idézet formájában olvasható. A szöveg-összefüggés: „A fejedelemségekben újlag kedvezőtlen fordulat állott be. A *Cogolniceanu*-miniszterium kényszerített egy osztrák-érzelmű miniszteriumnak adni helyet. *Sumulceakii* [recte: Hurmuzacht], az új cultusminisztert az egész világ osztrák ügynöknek ismeri. S mi volt a vád, melylyel a moldvai kamarák az előbbi miniszteriumot megtámadták? Az, hogy nyomorult három piaster napi segélyt adott az ínséges magyar menekvőknek a Szereth völgyében! *Ez mindent megmond*. Hogyan bizhassunk ezen országban? Miként várhassuk, hogy *Couza* minket támogatni fog?... Minden oldalról árulók által vagunk körülvéve.” Lásd Kossuth Lajos: *Irataim az emigrációból. Harmadik kötet. A remény és csapások kora*. Budapest, 1882, Az Athenaeum R. Társulat kiadása, 251–252. (kiemelések az eredetiben. Ugyanitt jegyezzük meg, hogy a kistanulmányban szereplő idézeteket minden esetben az eredeti helyesírás szerint közöljük!)

⁴ Vö. Bona 1999/III., 453. Életéhez és tevékenységéhez lásd bővebben Beke György: *Veress Sándor tolla és körzője*. Bukarest, 1976, Politikai Könyvkiadó (Testamentum), valamint Beke György: Veress Sándor, a Kossuth-emigráció Mikes Kelemenje, in uő.: *Kossuth-emigráció Bukarestben. Magyar emlékiratok a régi Romániában*. Budapest, 1998, KÖZDOK (Közlekedési Dokumentációs Kft.), 56–76. (Vö. Borsi-Kálmán Béla: Egy erdélyi író-riporter nyomdokain. Beke György: Szigetlakók; Boltívek teherbírása; Kossuth-emigráció Bukarestben. *Kortárs*, 1999/6., 100–105.)

⁵ Vö. Catherine Durandin: La Russie, la Roumanie et les nouvelles frontières dans les Balkans. Le cas de Dobroudgea. *Cahiers du monde russe et soviétique*, XX (I), janv.-mars 1979, 61–77.; Constantin Iordachi: Citizenship, Nation-and State-Building: The Integration of Northern Dobrogea into Romania, 1878–1913. *The Carl Beck Papers in Russian & East European Studies*, Number 1607 (Center for Russian & East European Studies, University Center for International Studies, University of Pittsburgh)

⁶ A kistanulmányban szereplő számkivetettek közül ismereteink szerint Berzenczey László, Buda Sándor és Kajdácsy Antal esetében merült fel az osztrák, illetve a román hatóságokkal való együttműködés (többé-kevésbé bizonyított) gyanúja.

⁷ Lásd erről bővebben Veress Sándor: *A magyar emigratio a Keleten*. II. köt., Budapest, 1878, Az Athenaeum R. Társ. Kiadása, 189–209. (a továbbiakban: Veress 1878/I-II.)

Jelenlétük különben sem nem szokatlan, sem nem előzménytelen. Hosszú évszázadok óta éltek itt különféle magyar csoportok, kivált székelyek, akik kisiparosként, kőművesként, ácsként, kerék- és kocsigyártóként keresték kenyerüket. De gyakran közülük kerültek ki a bérkocsisok, szekeresek és az idénymunkások, valamint (a legutóbbi időkig) nagyon keresettek voltak a székely cselédek, házvezetőnők, szobalányok, dajkák, szakácsnők⁸ is. (Olyannyira, hogy még az is megesett: némely bojárfiak-és kiasasszonyok még többé-kevésbé magyarul is megtanultak.)⁹ Számuk az egyik magyar emigráns, Veress Sándor szerint csak Bukarestben több mint tízezerre rúgott, s mintegy félszázezerre tehető az egész – 1959. január 24-én egyesült/egyesített – országban.¹⁰ S akkor még nem is említettük a magyar nyelvű moldvai katolikusokat, a környező román lakosság által „pápstáknak” nevezett csángókat.¹¹ Származásuk már akkor is vita tárgya volt, s ez épp napjainkban újult ki mind Romániában, mind a „szomszédos baráti országban”¹² – vagyis Magyarországon.¹³

Nem tekinthető tehát megalapozatlannak a magyar emigráció vezetőinek az a reménye, hogy egy újabb délkelet-európai konfrontáció esetén a két román fejedelemség támaszpontként, sőt katonai hídfőállásként használható a tervezett akciók számára. Elegendő egyébként a térképre pillantani, hogy meggyőződjünk róla: az egyetlen terület, ahol elvileg azonnal mozgósítható kompakt magyar lakosság él, a Székelyföld – s amely emiatt

⁸ Lásd Veress Sándor: *Románia története*, kézirat, 214 f. ló, MTA, Kézirattár (Ms. 10.491/7, a továbbiakban Veress-kézirat), 57., 99–102. f. ló. A máig kiadatlan, rendkívül értékes dokumentumra néhai Demény Lajos (Filipuşu Mic [Kisfülpös], 1926. október 22.–Bukarest, 2010. november 19.) hívta fel figyelmemet, amelyért csak így, ez év november 19-én bekövetkezett halála után néhány héttel, róhatom le köszönetemet. (B-K.B.) (Megjegyzendő, hogy Beke György szintén hivatkozik a Veress-kézírra, s a következőképpen jelöli: *Románia*. Történelmi dolgozat a román nép kialakulásától 1862-ig, noha a szövegből egyértelműen kiderül, hogy jóval későbbi éveket is tárgyal. Vö. Beke 1998, 166.) A székelyek nagyarányú (évszázadok óta tartó) kivándorlásáról lásd például Mikecs László: *Csángók*. Budapest, é.n. [1941], Bolyai Akadémia [II. kiadás (Kósa László előszavával). Budapest, 1989, 110–142. (a továbbiakban: Mikecs.)

⁹ Lásd például *Barabás Miklós önéletrajza*. Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Banner Zoltán. Kolozsvár–Napoca, 1985, Dacia Könyvkiadó, 66.

¹⁰ Veress-kézirat, 57. f. ló.

¹¹ Mikecs idézett klasszikus műven kívül lásd erről P. Gegő Elek: *A' moldvai magyar telepek-ről*. A' Magyar tud. Academia elébe terjesztve. Budán, 1838, A' Magyar Királyi Egyetem' betűivel. Az Academia' költségein. [Reprint kiadását szerkesztette: dr. Kollin Ferenc, a kötetet gondozta: Sebestyén Lajos. Budapest, 1987, Kossuth Nyomda.], továbbá *Veszely; Imets és Kováts utazása Moldva-Oláhhonban 1868*. Maros-Vásárhely, Ny. Imreh Sándor az Ev. Ref. Főtanoda Gyorssajtóján, 1870. [Reprint kiadás. Szerkesztette Vincze Gábor]. Csíkszereda, 2004, Státus Kiadó, a továbbiakban: Veszely, Imets és Kováts].

¹² Nicolae Ceușescu a kódolt román nemonklatúrás zsargonban egyértelműen hazánkra utaló kifejezése

¹³ Lásd erről legújabban Radu Rosetti–Meinolf Arens–Daniel Bein–Demény Lajos: *Rendhagyó nézetek a csángókról*. Szerkesztette és az előszót írta Miskolczy Ambrus. Budapest, 2004, ELTE Román Filológiai Szakszék – A Központi Statisztikai Hivatal Levéltára

kitüntetett helyet foglal el az emigránsok stratégiai célkitűzéseiben (s nem egyszer délibábos tervezetéseiben) – Moldvával határos...

De hogyan is volna lehetséges egy ilyen vállalkozást nyélbe ütni? Még ha sikerülne is a szanaszét lakó magyarokat úgy-ahogy megszervezni, miként is lehetne a román politikusok beleegyezését, támogatását elnyerni, együttműködési készségét biztosítani?

„Egy jó politika első feltétele a terep jó ismerete” – hívta fel megbízója figyelmét a magyar emigráció egyik ügynöke, a porosz születésű Arthur Seherthoss gróf –, Klapka György tábornokhoz (1820–1892) intézett jelentésében 1864 nyarán. Majd így folytatta: „Amennyiben sikerülne, kedves Tábornokom, a jelenlegi feltételek és igazi értékük szerint hozzásegítenem Önt, hogy felmérje a helyzetet, úgy hiszem, misszióm e környéken, bár eredeti célját nem érte el, jóval fontosabb eredményeket hozna, mint ez a cél maga.”¹⁴ E máig helytálló megállapítások szellemében cselekedtek, kimondva, kimondatlanul a Fejedelemségekbe érkező „civil” hontalanok is, akár felkérték őket erre, akár nem. Mielőtt tapasztalataik

¹⁴ [...] „la première condition d'une bonne politique est de connaître bien le terrain. Si je pouvais réussir, mon Général, à vous faire apprécier la situation d'après les condition actuelles et à sa juste valeur, je crois que ma mission dans ces parrages, manquée par rapport au but primitif portera des fruits bien plus importants, que ce but ne l'était” (kiemelések az eredeti-ben!) In Gróf Arthur Seherthoss francia nyelvű sk. jelentései Klapkának romániai küldetéséről, Bukarest, 1864. augusztus 8. Hétfő–Konstantinápoly, 1864. augusztus 24. Szerda. MOL, R 295. Az iratokat eredetiben közölte Borsi-Kálmán Béla: Klapka, Cuza et Arthur Seherthoss en 1864. Documents selects sur une tentative d'accord hungaro-roumain au XIXe siècle. *Acta Historica Academiae Scientiarum Hungaricae*, 1986, 133–180. (idézett passzust lásd a 172. lapon.) [Kötetben: Béla Borsi-Kálmán: *Liaison risquées. Hongrois et roumains au XIXe et XXe siècles. Consciences nationales, interférences et relations délicates*. Pécs, 1999, Éditions Jelenkor, 50–151., a továbbiakban: B-K.B. 1999/1.] Sajtó fordításában magyar nyelven lásd uő.: *Klapka, Cuza és Arthur Seherthoss : 1864 (Szemelvények egy 19 századi magyar-román megegyezési kísérlet dokumentumaiból)*. Különlenyomat a *Századok* 1985. évi 3. számából, 772–835. Idegen nyelveken lásd még erről: Borsi-Kálmán Béla: Zur Geschichte eines ungarisch-rumänische Vereinbarungsversuch vom vorigen Jahrhundert: 1864. In *ANNALES UNIVERSITATIS SCINTLARUM BUDAPESTIENSIS de ROLANDO EÖTVÖS NOMINATAE*. Separatum. SECTIO HISTORICA, Tomus XXV. Budapest, 1987, 81–106.; továbbá uő.: Contours d'une tentative d'accord hungaro-roumain en 1868–1869. In *FORSCHUNGEN ÜBER SIEBENBÜRGEN UND SEINE NACHBARN*. Festschrift für Attila T. Szabó und Zsigmond Jakó I. Herausgegeben von Kálmán Benda, Thomas von Bogyai, Horst Glassl, Zsolt K. Lengyel. München, 1987, Dr. Dr. Rudolf Trofenik, 177–199. (kötetben: B-K.B. 1999/1., 152–185.); uő.: L'émigration hongroise après 1848 et les problèmes d'une entente hungaro-roumaine (Esquisse). In *Regard sur l'indomptable. Europe du Centre-Est du XVIIIe siècle à nos jours*. Textes réunis par Jerzy Kloczowski, Daniel Beavois, Yves-Marie Hilaire. Actes du colloque de Villeneuve-d'Ascq 20-23 septembre 1993. Lille, 1996, Revue du Nord. Hors Série. Collection Histoire, N° 10. 1996, Université Charles de Gaulle – Lille III, 253–256., illetve *Istoria ca lectură a lumii. Profesorului Alexandru Zub la implinirea virstei de 60 de ani*. Volum coordonat de Gabriel Bădăru, Leonid Boicu și Lucian Nastasă. Iași, 1994, Fundația Academică A. D. Xenopol, 215–218. (saját kötetben: B-K. B. 1999/1., 186–190.), valamint uő.: Alternativele gândirii politice românești în anii 50–60–70 ai secolului trecut. In *CUMPĂNA. Antologia revistei de cultură KORUNK*. Cluj, 1994, Fundația SOROS pentru o societate deschisă, România – Filiala Cluj, 193–202.

kal, s gondolataikkal – helyhiány miatt természetesen csupán vázlatosan¹⁵ – megismerkednénk, nem haszontalan azt sem szemügyre venni, bármily vázlatosan is, honnan, milyen társadalmi környezetből, milyen előfeltevésekkel s beállítódással érkeztek, milyen lélektani helyzetben szembesültek azzal az érzékeny, forrongó közeggel – a korabeli román társadalommal –, amely befogadta őket.

A világosi fegyverletétel után vagyunk tehát, mely minden kétségen kívül valódi katasztrófa volt, a magyarországi társadalomfejlődés egyik legnagyobb traumája, ugyanakkor a magyar nemzettudat görceinek, önértékelési zavarainak kimeríthetetlen forrása. Sőt, azt is megkockáztathatnók, hogy olyan megrázkódtatás, mely a térség valamennyi nemzete jövőjét súlyosan érintette s a közép(-kelet-) európai népek amúgy is bonyolult kapcsolatrendszerét még jobban összekuszálta.

Mindenekelőtt és főként a magyar–román (román–magyar) viszony!

Ez az az időszak, amikor a kortársak s kivált a résztvevők lázasan keresték a gyászos események okait, s a cári csapatok invázióján kívül a legnagyobb bukttatót éppen a magyarországi és erdélyi polgárháború kegyetlen testvérharcaiban látják. Helyben vagyunk tehát! Hiszen a száműzöttek csaknem kivétel nélkül a forradalom tisztjei és s közzvitzei, s ennél is súlyosabban esik latba, hogy szinte valamennyien a magyar köznemesi osztály tagjai vagy olyan *honorációr*-értelmiségiek voltak, akik szemléletükben, eszményeikben teljesen azonosultak a magyar reformkor vezető ereje és lendítője – a *köznemesség* – érzés- és gondolatvilágával. Így ha kissé tüzetesebben megvizsgáljuk elgondolásaikat és reakcióikat, nem nehéz kitapintani, hogy véleményükben, állásfoglalásaikban – a Világos okozta sokkon kívül – az a *különbség*, az a szokásokban s a szellemiségben megnyilvánuló *szokatlanság* ölt testet, fogalmazódik meg, amelyet román földön megtapasztalnak. Ám ugyanerre vezethetők vissza ellenérzéseik és előítéleteik is. Két világ találkozott itt: egy latinus–németes kultúrájú, a fe-

¹⁵ A témát az előző jegyzetben feltüntetett tanulmányokon és forrásközléseken kívül számos kisebb közleményben és résztanulmányban, illetve egy inkább népszerűsítő jellegű (jegyzetek nélküli) kiadványban, valamint két tanulmánykötetben és két monográfiában dolgoztam fel, lásd Borsi-Kálmán Béla: *Együtt vagy külön utakon. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti mozgalom kapcsolatának történetéhez*. Budapest, 1984, Magvető Kiadó (Nemzet és emlékezet); uő.: *Nemzetfogalom és nemzetstratégiák. A Kossuth-emigráció és a román nemzeti törekvések kapcsolatának történetéhez*. Budapest, 1993, Akadémiai Kiadó (a továbbiakban: B-K.B. 1993.); *Hungarian Exiles and Romanian National Movement, 1849–1867*. Highland Lakes, New Jersey, 1991[1992 május], Social Science Monographs, Boulder, Colorado, Atlantic Research and Publications (Atlantic Studies on Society in Change, No. 67); *Illúziókergetés vagy ismétlés-kényszer? Román–magyar nemzetpolitikai elgondolások és megegyezési kísérletek a XIX században. Tanulmányok*. Bukarest–Budapest, 1995, Kriterion Kiadó–Balassi Kiadó; *A béktelenség stádiumai. Fejezetek a magyar–román kapcsolatok történetéből*. Budapest, 1999, Osiris Kiadó (Pro Minoritate Könyvek, a továbbiakban: B-K.B. 1999/2.)

udális rendi kereteket ünnepélyesen és katarktikusan maga mögött hagyó, de béklyóit tovább cipelő, beidegződéseit magán viselő közép-európai mentalitás,¹⁶ és egy másik, egyelőre kezdetlegesnek, nyersnek, de rendkívül dinamikusnak s meglepően *hatékony* látszó bizánci(balkáni)–levanti szellemiség.¹⁷ Úgy is mondhatnók, kissé elrugaszkodva hajdanvolt honfitársaink tapasztalataitól, s illetlenül vaskalapos történeti-szociológiai kategóriákba csomagolva őket, hogy az európai társadalomfejlődési modell két altípusa ütközött szemléletükben, melyek közös és hasonló vonásai ellenére elegendő eltérést, sőt különbséget tartalmaztak ahhoz, hogy rosszhiszemű (s némi irigységtől, sőt – magyar szemszögből – baljós jövendöléstől sem mentes) általánosításokhoz vezessenek, illetve kölcsönös félreértéseket szüljenek. Ugyanakkor megfelelő forráskritikával kezelve megnyilatkozásait, vagyis lehántva róluk az előzmények ismeretében érthető érzelmi burkot, megállapításaik számos meglepetést, érvényesnek tűnő mozzanatot tartalmaznak, különösen a korabeli román társadalom (és mentalitás) kevéssé ismert, s Romániában is nehezen dokumentálható rejtett folyamataira vonatkozóan.

Válasszunk ki hármat ezek közül, amelyek nemcsak a legizgalmasabbak közé tartoznak, hanem szervesen kapcsolódnak is egymáshoz:

A Fejedelemségek népszerűségének (s különösen városi lakosságának) etnikai összetétele.

A román társadalom különféle rétegeiben tapasztalható gyors s szinte akadálytalan integráció jelensége.

A román nép, és főként a román politikai vezető réteg (oligarchia) túlélési képessége, diplomáciai-stratégia érzéke.

De mielőtt bármiféle értelmezéssel próbálkoznék, azt javaslom, adjuk át a szót – több részletben – Veress Sándornak:

„Óhajtván minél hamarabb átadni ezen száraz adatok elsorolásán – melyek egyéb iránt a nemzet gazdásznak ékesen szólóbbak a leg regénye-

¹⁶ Lásd erről újabb Borsi-Kálmán Béla: Magyarország helye Közép-Európában. A francia–német példa szolgálhat-e modell gyanánt a közép- és kelet-európai népek nemzeti megbékéléséhez? In *Nemzetek és birodalmak*. Diószegi István 80 éves. Szerkesztők: Háda Béla–Ligeti David–Majoros István–Maruzsa Zoltán–Merényi Krisztina. Budapest, 2010, ELTE, Új- és Jelenkori Egyetemes Történeti Tanszék, 81–94.

¹⁷ Lásd erről Borsi-Kálmán Béla: A múlt és a jövő mezsgyéjén. A román reformnemzedék bölcsőjénél. In uő.: *Kockázatos viszonyok. Írások a román irodalom, művelődéstörténet és nemzeti önszemlélet tárgyköréből*. Pécs, 1997, Jelenkor Kiadó, 47–62. Francia nyelven lásd: La naissance de la génération des réformés roumaine. In *ANNALES UNIVERSITATIS SCIENTIARUM BUDAPESTIENSIS de ROLANDO EÖTVÖS NOMINATAE*. Separatum. SECTIO HISTORICA, Tomus XXIII. Budapest, 1983, 77–95. (kötetben: B-K.B. 1999/1., 11–40. (Még bővebben lásd a 14 sz. jegyzetben hivatkozott 1993-as monográfiánk első, A román nemzettudat fejlődése a Kárpátokon innen és túl egy nemzedék készülődése tükrében című fejezetét, uo. 17–62., és a hozzá tartozó jegyzeteket.)

sebb elbeszéléseknél: mellőzöm a nagyon apró részletezéseket, csupán következőkre vonatkozom:

Moldva összes lakossága	1 463 027 lélek
Olá országé [sic!]	<u>2 409 921 "</u>
összesen =	3 864 848 "

Nevezetes azonban – és semmi más európai nemzeteknél elő nem forduló körülmény a nőknek sokkal kisebb száma mint a férfiaknak nevezetesen 1 995 861 férfi mellett van csak 1 868 087 nő, tehát 126 874-el több férfi mint nő. – tehát majd 3,3 százalékkal több férfi mint nő [...]

Talán még jobban érdekelnek bennünket a nemzetiség szerinti kimutatások.

A moldvai kimutatások, hol a magyar fobia nem oly divatos mint a Rosetti és Bratiano pestises köreiben,¹⁸ sokkal részletesebbek és őszintebbek mint a Bukarestben gyártottak 's imé következők

Moldvában: olá [sic!]	1 185 132
szláv fajok	89 662
magyarok	37 870
görög	6 658
latin fajúak	6 953
örmény	3 435
török	81
zsidó	124 867
Olá országban így van kimutatva:	
földiek /: pamunteni: ¹⁹	2 193 774
osztrákok	15 477
poroszok	1 060
angolok	816
franciák és olaszok	482

¹⁸ A tagadhatatlanul előítéletes megfogalmazás híven tükrözi ama *tapasztalati tény*t, hogy a XVIII–XIX. század fordulójáig erőteljesebben és szervezettebben *elgörögösödött* havaselvi (főként bukaresti) elit fogékonyabb volt a Kárpátokon túlról érkezett, többnyire házitanitói vagy az 1820-as évektől részben már román tannyelvű iskolákban tanári állást vállaló, illetve újságíróként, olykor politikai tanácsadóként – vagyis valódi *véleményformálóként* – tevékenykedő, főként *erdélyi román értelmiség* által terjesztett un dáko-román tanokra, mint a rendiesebb szerkezetű moldvai oligarchia. E tanítás, amely igen fontos eleme a dinamikus formálódó modern román nemzetudatnak, burkolt, nemegyszer nyílt magyarellenessége szintén faktum. Vö. például Klapkának a 2. jegyzetben idézett helyzetértékelésével! Lásd erről részletesen a 14. jegyzetben feltüntetett 1993-as monográfiánk első fejezetét, illetve *Őt nemzedék, és ami előtte következik... A temesvári Levante-pör 1919–1920*. Budapest, 2006, Noran Kiadó című munkánk Epilógus (2) c. zárófejezetét (uo. 277–309., és a hozzá tartozó jegyzetek.) Megítélésem szerint ebben a szemléleti keretben célszerű értelmezni Veress Sándor és társai megnyilatkozásait...

¹⁹ recte: páminteni

muszkák	990
görögök	3 770
törökök	1 543
másféle idegenek	377

A zsidók mint nemzet épen [sic!] nincsenek külön rovatra érdemesítve valamint mi magyarok sem, hanem mind be vagyunk foglalva az osztrák közös név alá, a vallás szerinti sorozatból azonban látható hogy a zsidók száma 5 558[-ra] van téve – mely összeget levonva a 15 000 osztrákból marad kerek számmal 10 000 – ebből vonjuk le az ausztriai németek számát, s noha csak magában Bukarestben legalább 5 000 's az egész országra nem tévén többet még más 3 000 nél – mi pedig kevés – lenne Olá országban 2 000 magyar! Már pedig csak magában Bukarestben 's a többi városokon 's falukon szét-szórva élöket legalább másik tíz ezerre lehet tenni úgy hogy az egyesült olá fejedelemségben lakók összes száma meghaladja az 50 ezret.²⁰

Tagadhatatlan azonban hogy a nagyszámu többnyire székely atyánkfianak legalább fele olá alattvaló 's valóban lassankint olává is lesz, mert ha olává nem lenne úgy a rendes évi székely kivándorlások folytán már legalább egy pár száz ezernyinek kellene itt lenni;²¹ így tehát némileg méltán foglalhatták őket a pamuntán=belföldi elnevezés rovatába; igen együgyű ember volna azonban a ki azt vélné hogy az elnevezés csupa történetből csúszott oda nem egyéb ez, mint idegen gyűlölő és mindent rumunizálni akaró fogásnál mi még jobban szemünkbe tűnik ha végig menvén a Duna partján T.szeverintől egész Szulináig meg győződünk hogy a falvaknak legalább egy harmada bulgár. De azért a fen idézett kimutatásban egészben szerb vagy bulgár sem szerepel 's csakugyan olá is lesz ezekből nem sokára – valamint a csángókból is mert bezzeg nem engednek itt kiváltságokat az idegennek mint nálunk ők maguknak kívánnak, hanem rumunizálnak par force²² és jaj lenne annak a pópának vagy falusi bírónak ki bulgár közönségéhez bulgár nyelven merne misét vagy igazságot szolgáltatni.²³

Vagyis miről is értesültünk eddig? Arról, hogy a statisztikák *nem* megbízhatóak s nagyon is kérdéses a kérdező-biztosok felkészültsége és objektivitása. Erre persze rögvést adódik a magyarázat, hogy mióta vi-

²⁰ Oroszhegyi Józsa mintegy százezer főre becsüli számukat (Oroszhegyi, 99.)

²¹ Lásd erről bővebben *Az elbujdosott magyarok Oláhországban*. Utazása után írta Ürmösy Sándor. Kolozsvártt, 1844, Tillsch és fia bizományja, illetve Oberding József György Dr.: *Az óromániai magyarság*. Pécs, 1940, Taizs József Könyvnyomda (A Pécsi M. Kir. Erzsébet-Tudományegyetem Kisebbségi Intézetének kiadványai, XI.). Vö. Veszely, Imets és Kovács, 105–108.

²² erőszakkal (francia)

²³ Veress-kézirat, 56–57. fől.

lág a világ ez mindig is így volt, s föltehetően még nagyon sokáig így is lesz. Mégis szembetűnő, hogy Veress nem csupán a havaselvi és moldvai tisztviselők adatkezelése között tapasztal *különbséget*, hanem előljáróiknak a magyarokkal, a magyarsággal kapcsolatos nézeteiben s magatartásában is! Szintén nem vadonatúj információ a fejedelemségekben lakó magyarok és székelyek igen tekintélyes száma sem, hiszen erről tanulmányunknak főként a csángókra vonatkozó jegyzeteiben feltüntetett korabeli munkákból a magyar közvélemény már akkortájt sem volt teljesen tájékozatlan.

Jóval inkább elgondolkodtató viszont, ami most következik – változtatlanul Veress Sándor tolmácsolásában:

„Zsidó is sokkal több van Moldvában 125 ezernél s akkor midőn a veres pártiak²⁴ idejében keresztes háborút prédikáltak ellenük s minden idegen ellen a lapok fél millióról beszéltek; - ez azonban szintén túlzás volt, de azt hiszem 200-250 ezerre legkisebb [sic!] mozgatás²⁵ nélkül tehetni számukat.

Görög is van legalább tíz annyi, mi már csak abból kitűnik, hogy a kisebb Moldvára 6 600 at tett, míg a nagyobb Olá országára csak 3 700 at; pedig itt több bérlő van mint amott 's annak 2/3a görög de meg itt van a Duna és a Duna parton végig alig van más kereskedő mint görög, 's ezeknek száma nem 3 000, de kétszer harmincz ezret is meghalad; mivel azonban ezeknek 9/10-e nem a kis Hellasz földről való, hanem a török birodalomból ezeket is mind a földi /: pamunteán:/ rovatba tette.

Hát a cigányok nem is érdemlenek tán említést? Hisz még 24 év előtt ezek voltak az olá nemzetnek legkülönözhetlenebb fiai ezek voltak az európai néger rabszolgák, és belőlök teltek ki a mezei munkásokon kívül a falusi kovácsok inasok, kocsisok, szakácsok, dajkák, szolgálók, muzsikások, peczerek, szabászok [...]: Stirbey herceg aztán felszabadította őket a rabszolgaság alól, 's azóta részint elvegyülnek az oláhok közt, részint maig is külön csoportokat, itt ott egész falukat képeznek, de mindenütt találhatók úgy a városokban mint a falukon, pusztákon, úton út félen 's aligha 8-10% át ki nem teszik az összes népességnek?

Jobbán megközelíti azért a valóságot ha az oláhok számát legfeljebb 3 millóra tesszük a többiekét pedig következőleg: bulgár szerb és muszka

²⁴ Az összeolvadóban lévő havaselvi, főként bukaresti polgári érdekű középrétegek – a leendő román burzsoázia – politikai formációinak és kormányainak egyik összefoglaló neve a magyar emigránsok hátrahagyott irataiban. A másik közkeletű elnevezés a „Rosetti-Bratiano párt”. Veress, kézirata egy másik helyén „rosuk-vörösek” gyanánt is említi őket, akik szerinte „zsidó és idegen gyűlölők különösen pedig hongrophagok”. Uo. 49. fől. etc.

²⁵ Ez a szó nehezen kislabilizálható a kéziratban, lehetséges más olvasat is! (B-K. B.)

300 000, zsidó 250 ezer, cigány 150 ezer,²⁶ görög 65-70 ezer, magyar 50-60 ezer, német 15 ezer, más idegenek 15-20 ezer.-

Így pusztá számokban kimutatva is jobban arányulnak tehát idegen fajú polgártársaikhoz mint mi magyarok, mert a lakosságnak mintegy $\frac{3}{4}$ ét képezik, de még ha hozzá gondoljuk hogy sikerült nekik az idegeneket egészen eloláhosítani 's ez oláhosítás folyvást sokkal nagyobb eréllyel és szigorral folytattatik mint ily miveltséggel bíró nemzettől várni lehetne.”²⁷

Újabb kommentár helyett most nézzük meg mit írt – kissé összefogottabban, Veressnél (s a többi magyar számkivetettnél) jóval kíméletesebben,²⁸ és a jelenség magyarázatát is megkísérelve – ugyanazon fejleményekről Veressék kor (és sors)társa Oroszhegyi (Szabó) Józsa (Nagykolcs, 1822. máj. 24–Budapest, 1870. febr. 20.)²⁹:

²⁶ Oroszhegyinél ez olvasható a fejedelemségekbeli romákról: „A román nemzet tömegét képező pór román nép után legszámosabb e földön a *cigány*, mely 1400-ban jött ide. A *Jó Sándor* fejedelem idejében. Indus fajnak tartanak; kik *Timur* (Tamerlan) seregével jöttek ki *Delhi* bevétel után 1399[-ben] s Törökországból egész Európába elszéledtek. Saját sanskrittal rokon nyelvükön »*rumna-salk*«, kőborló embereknek nevezik magukat. Nagy igazán. Nálunk e faj úgy ismeretes, mint mulattató, cselecsala, naplopó gyülevész nép. Romániában, legalább nézetem szerint, kedvezőbb itéletet érdemel. Szorgalmas, becsületes, vagyonos cigányokat találni itt országszerte, a mezőgazdaszat, vasipar, zenészet, kalmárkodás minden fokozatán át: talán éppen a bojári osztályig [...] Eredetileg minden cigány a lakott föld urának, u. m. az államnak, kolostoroknak, és magánbirtokos bojáróknak rabszolgája volt; még ma is úri családok összes cseléd-személyzete cigányokból áll [...] 1844-ben *Ghika Sándor* és *Sturdza Mihály* hercegek az állam és kolostorok cigányait dekretaliter fölszabadítottá, miáltal még csak a bojáriak maradtak jobbjóságban [...] 1855[-ben] Ghika a magánosok cigányait is szabadoknak nyilatkoztatta. Ha ily cigányok a bojári háznál különféle adományokból megszerezték magukat; akkor szárnyra kelve, városba telepedtek; mesterséghez, szatócsághoz fogtak; önállóság földműveléshez kezdtek; vagy éppen kisebb örökségeket (Moşie) hasznobéreltek. Ma sok városban emeletes házak és aranytőkék tulajdonosai cigányok. Végre is nyelvre és szokásra annyira a nemzet kebelébe elegyedtek, hogy népének valódi javát teszik. Vaillant létszámukat 70 ezer lélekre teszi (L'Illustration 1854).” Lásd Dr. Oroszhegyi Józsa [Gy. orvos Romániában]: *Román élet. A mai oláhföld és népe természeti, történelmi, közéleti, vallási, erkölcsi, forgalmi, szokási s társadalmi viszonyainak rajza*. Sajtó alá rendezte [s a szerző életrajzát összeállította]: Bíró Sándor. Kolozsvár, 1942, Minerva Irodalmi és Nyomdai Müintézet Részvénytársaság (Erdélyi ritkaságok, 5.), 83–84. (a továbbiakban: Oroszhegyi.) Ide egyetlen megjegyzés kívánkozik: két korabeli források között három számadattal találkozunk (a magunk részéről a legtöbb hitelt Veressnek adunk, mert ő sokkal több időt töltött Havaselvén, majd Romániában Vaillant-nál és Oroszhegyinél!), vagyis a cigányok már akkor is (s azóta is) a „romániai népszámlálások nagy ismeretlenjei” (Szilágyi Sándor kolozsvári nyelvészprofesszor találó kifejezése.)

²⁷ Veress-kézirat, 57–58. fől.

²⁸ „Voltak bibék, melyeket gyöngéd figyelemből elhallgattam; olyan ne bánts virágokat, melyekhez gyakran az ember nem tudja miért, oly forrón ragaszkodik; miként a román értelmiség egy része bizonyos eszmékhez, melyek életrevalóságában kételkedünk; de mivel ellenzését keserű bántogatásoknak veszik, inkább nem is érintjük. Ellenben találkoztak elhallgatathatlan hiányok, erkölcsi sebek, melyek faggatása keservesen fáj; melyeket mégis gyógyulásra kell ösztönöznünk; azért, mert csak egészséges társadalommal óhajtunk testvérisülni. Ime e nézetek vezettek vázlatos összeállításomban.” Oroszhegyi, 27–28. (részlet a szerző „Bevezetés”-éből.)

²⁹ Vö. Bona 1983, 256. Máig legteljesebb életrajzát lásd Oroszhegyi, 3–25., 148–149. Vö. Beke 1998, 99. (Tevékenységről uo. 99–126.)

„A román nemzet tömege gyarapítására [a cigányok után] kétségte-
lenül harmadik részt tesznek a *görögök*; kik a 15-ik században kezdtek
beköltözni. Kezeikben az ország földje és kincse. Ezekből teltek ki egykor
Románia uralkodói, a *fanarióták*; midőn ez ország áruba bocsátott hűbéri
birtok volt. Ezekből telik a bojárság aránytalanul nagyobb része. Ezekből,
az itt egészen külön kasztot képező árendások [földbérlok] serege. Ezekből
a kereskedők többsége. Ezekből, az országot aranyos körmei közt bűerő-
vel [sic!] tartó hierarchia. Végre is, csak az a csodaszerű és bámulandó,
hogy míg magyar hazánkat az uralkodott német elem annyira birta elciba-
kosítani; itt a csaknem határtalan uralmú görög elem,³⁰ nemhogy a nemzet-
tet vetette ki sodrából; hanem annyira mennyire, maga olvadt bele. Egy
kulcsa van e dolognak. A görög maga ugyanazon (török) főuralom alatt
elnyomatásban levén, e földet úgyszólván, menedékül, – vagy olykor zsák-
mányul – választotta; tehát nem hódítási vágy lelkesítette; hanem önmagán
segíteni óhajtván, jobbhöz jutás reményében, örömet öltötte fel az idegen
nemzetiség palástját; melyet maiglan kényelmesen visel.

A görög nemzetiségnek ez országban – úgyszólván – csak függeléke
a *bolgár* és a *szerb*. Bolgár és szerb falvak vannak Bukurest környékén.
Az ország más részeiben inkább szórványosan, mint tömegesen laknak³¹

Oroszhegyi és Veress láttelele után már nem okoz akkora meglepetést
miként, s milyennek *látják* szemtől szemben a magyar szabadelvű reform-
nemzedékkal teljesen egyenértékű – 1848/49-es korszakalkotó szerepükre
utalva ’48-asnak³² nevezett – nagy román generációt magyar tárgyalópart-
nereik. Most erről bocsátunk közre egy csokorra valót:

Berzenczey Lászlóval (1820–1884) kezdjük, már csupán azért is,
mert ’49 végi menekülése során ő találkozott először a galaci törvényszék
akkor még csupán szűk körben ismert elnökével, Alexandru Ioan Cuzával
(1820–1873), a román nemzeti panteon egyik majdani legjelentősebb alak-
jával. Ezt jegyezte föl a magyarok, különösen Klapka György iránt az ese-
tek döntő többségében igen barátságos leendő uralkodóról: „Hogy a Kuza

³⁰ Erről kézírata egyik korábbi passzusában Veressnél ez olvasható: „Mind e [viszontag-
ságos politikai/társadalmi/társaslélektani] változásokon átment a nyelv is – még a mai napig van
egy jó csomó majdnem kiküszöbölhetetlen magyar török, muszka szó benne, most meg annyira
meg franciásodott a szalóni nyelv hogy úri ember nem is akar oláhul beszélni ’s ha beszél harmada
franciául van. - De most mégsem annyira francia a bojár osztály mint a minő görög volt a fana-
rióta fejedelmek idejében, akkor csak a nép maradt volt olá [román], az úri osztály görögül tanult,
, görögül kormányzott, görögül beszélt, görögül imádkozott; még a cigányok is voltak befolyás-
sal jellemük kifejlődésére, csak a zsidóktól – e számoló és vállalkozó néptől nem tanultak sem-
mit.” Veress-kézirat, 40. föl.

³¹ Oroszhegyi, 95–96.

³² Románul: *generația pașoptistă* (a patruzeci și opt, azaz negyvennyolc köznyelvi
rövidítése.)

család görög-e vagy rumun, nem tudatik, de anyja egy köztisztviselőben álló
görög matróna [a konstantinápolyi születésű Sultana Cozadini].³³ Dacá-
ra ennek – folytatja Berzenczey – Kuza a patrióták és nem a fanarióták
közé soroztatik, habár világos színű arca – mert a közönséges értelemben
vett szőke ide nem illik – szállasnyulánk termete, arckifejezésén és test-
mozdulatain a keleti lankadtsággal határos görög modor, a világos szemek
és éles tekintetében méla bágyadság görög eredetűt árulják el. Ugyanis,
francia taglejtésin, melyet magára ölte, dacára minden szokottságnak, ki-
tűnik, hogy nem eredeti. Föltűnt nekem csinos öltöze is s az udvarias mo-
dor, mellyel előmbe jött, jobbát nyújtván és mondván: Vous êtes bienvenu
Monsieur...³⁴ Más szóval – minden valószínűség szerint – mivel Cuza
csak *később* tanult meg franciául – édesanyjával újgörög nyelven érint-
kezett.³⁵ Ez az adat sohasem volt *titok* a román historiográfia krémjében,
mégsem nagyon emlegették, mert mindmáig igen nehezen egyeztethető
össze a nemzetépítés egyik (nemzetközileg) iratlan dogmájával, nevezete-
sen, hogy az leginkább a „tősgyökeres honfiak” munkája volna...

S hogy ez mennyire *nincs így*, arra talán éppen a „komáromi hős”,
Cuza legkedveltebb *magyar* tárgyalópartnere, Georg von Klapka az egyik
legjobb példa. Vajon a szaktörténészek szűk körét leszámítva tudatában
van-e annak a magyar közvélemény, hogy a dicsőséges ’48/49-es *magyar*
forradalom és szabadságharc (Görgei után) leghíresebb tábornokának
egyetlen felmenője sem magyar származású, s a hajdani temesvári pol-
gármester (Klapka József) diplomatának legalább olyan tehetséges, kivá-
ló nyelvérzékű kisleány tizenhárom éves koráig egy szót sem tudott Balassi,
Csokonai és Vörösmarty nyelvének?³⁶

E tények ismeretében még pikánsabb, ahogyan maga Klapka jellem-
zi egy francia ügynökéhez 1860 végén intézett – a *Duna-konföderáció*
esélyeit latolgató – levelében az őt kifejezetten kedvelő *román* uralkodót
(leszögezvén, hogy megítélése szerint a herceg egyelőre nem gondol egy
„Daco-Romániával”, de, amiként a szólás tartja: „evés közben jön meg az
étvágy”): „A fejedelem, akiről úgy vélem, rokonszenvezik velem, miután
kikérdezett és elolvasta programomat [valószínűleg azt, amelynek alapján

³³ A. D. I. Xenopol, a nevéből ítélve szintúgy görög eredetű XIX. századi nagy román törté-
nész (1847–1920), a kortársak elbeszélésére hivatkozva úgy tudja, hogy „rendkívül intelligens
asszony volt, aki azonban nem tudott románul.” Lásd A. D. Xenopol: *Istoria Românilor in Dacia*
Traiană. București, é.n. (3. kiad.) XIII. köt., 10.

³⁴ MOL P 50 (Berzenczey-iratok) 2. csomó, 2. tétel.

³⁵ Ezt a tényt a fejedelem egyik nagynevű monográfusa is megerősíti, lásd Constantin C. I.
Giurescu: *Viața și opera lui Cuza Vodă*. București, 1966, 60.

³⁶ Lásd erről bővebben Borsi-Kálmán Béla: Klapka György, Genf, és a románok, in B-K.B.
1999/2., 39–145.

1861. február 9-én az un. II. Klapka Cuza egyezményt kötötték],³⁷ úgy tetszett nekem, hogy a Duna-könföderáció eszméjének hatása alá kerül, sőt lenyűgözi az. Görög ösztönevel egy pár pillanat alatt tökéletesen megértette teljes fontosságát...³⁸

*

S itt érkeztünk el töredékes látóletünk legérzékenyebb részéhez, nevezetesen az azóta lassanként politológiai közhelyé váló román stratégiai/nemzetépítési víziók, s az érdekérvényesítéshez elengedhetetlen helyzet-felismerő képesség, tárgyalási technika és diplomáciai érzék magyar szemzőgből jobbra elítélő hangsúlyú, nemegyszer előítéletes bemutatásához. A teljesség igénye nélkül, most ezekből válogattunk: Először, csupán ízelítő gyanánt két összecsengő példa az 1860-as évek elejéről: 1) [a románság] „egy para és egy csepp vér kiontása nélkül jutott oda miért más életrevaló népek sőt nemzetek sok ezer életet és vagyont vesztek, e nép a múlt idők vad sorából kihúzatva elfeledte mind azt mi véle a Török önkény alatt történt s hű máig is intrigáns hiteseget [sic!] szokásainak, a helyett hogy országában a sok rossz kiújításán működnek folytonos követelésekkel áll elő; ezt a népet tehát fölvilágosítani, barátta tenni és meggyőzni a mi jó szándékunkról lett volna a küldött [a kővárvidéki, közelebről nagysomkúti kisnemesi családból származó román anyanyelvű Buda Sándor] feladata, különösen nyelvösmerete útján, mennyi történt e tárgyban nem tudom, de azt látom és érzem, hogy azon Herczeg [Cuza] alatt, aki különben nem ellensége a Magyar névnek, ez országban több ellenre tanálunk [sic!] mit 2 évvel ezelőtt nem tapasztaltunk, tehát szerintem a működési felfogásnak kell fonáknak lenni, mi elidegeníti még a jó hajlamúakat is, mert ha gögös tudatlan népet göggel akarunk magunkhoz húzni nagyon el van a cél én szerintem tévesztve [...] így állunk most Oláhországban.”³⁹ 2) „Moldva és Oláhország anélkül hogy egy csepp vért ontott volna, az Adrianopoli békekötéssel, Miklós Czár által régi jogaiba visszahelyeztetett, Napoleon Cászár által Moldva, Besszarábiának egy részével megnagyobbított, a szabadabbá tett Dunai kereskedés által mind e két országnak nagy gazdasági forrás nyitott, és hogy nemzeti erejét kifejthesse, egy fejedelem alatti

³⁷ Szövegét legutóbb közölte: B-K.B. 1993, 207–209.

³⁸ Klapka–Olivier de Lalande, helymegjelölés és keltezés nélkül, közölte: V. A. Urechia: *L'alliance des Roumains et des Hongrois contre l'Autriche en 1859*. București, 1894, 61. Sajat fordításában részlegesen idézi és interpretálja: Jancsó Benedek: *Szabadságharcunk és a dako-román törekvések*. Budapest, 1895, Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) cs. és kir. udvari könyvkereskedés kiadása, 289–290.

³⁹ Lásd Seress Lajos–Dunyov Istvánnak, Bukarest, 1862. február, MOL, R 24 (Dunyov-iratok);

egyesítése keresztül vitetett; és így Miklós Czár és III. Napóleon Császár által létrejött – a Szultán véduuralma alatt továbbra is meghagyatott – Románia, és így Románia Bojérjai azt gondolják – mert Romániában csak a Bojérnak szabad gondolkodni, a parasztnak nem szabad, de nem is tud gondolkodni, mert rabszolga, mondom, tehát a Romániai Bojér azt gondolja, hogy ő az Istennek választott népe, neki nincs más teendője, mint parasztját nyúzni, sött, még többet mondom, ez az elkorcsosult nemesség azt hiszi, hogy a Franc[z]iák Császára majd még Bukovina s a többivel Romániát megint meg fogja nagyobbítani” [...]”⁴⁰ Veress Sándor viszont, ha nem annyira empatikus is, mint Oroszhegyi, mindenesetre pillantása jóval mélyebbre hatol, megkísérli *történetiségében* megragadni e magyar kortársai által erősen helytelenített jelenség-halmazt. Először maga is erősen kritikus hangot üt meg: „Politikájuk megalakulásuktól kezdve egész a krími háborúig végtelen sora a szín változtatásnak tele rút hitszegő elpártolással szótörés 's esküszegéssel. Két felé kaczerkodás és álnok porba borulás a hatalmasabb előtt.”⁴¹ Pár oldallal utóbb már megértőbb: „e vidéken már 1500 év óta soha az olá nagy szerepet nem játszott, Stefán vajda /:cel mare:/ és Mihály vitéz kora is csekély másodrendű állás, 's az ország vagy egyenesen alárendelt hűbérese volt a hatalmasabb magyar vagy török szomszédnak, vagy leg alább annyira ezek kegyétől függött, hogy önállónak nem is nevezhető. Itt magyar lengyel, török tatár hatalmaskodott mindég 's az erős veszedelmes szomszédok ellen nem maradt az olának egyéb fegyvere a meg *adásnál*.- Igy fejlődött ki azon politika hogy mindég az erősnek kell hódolni 's a vesztes féltől – ha bár az szövetséges volt is azonnal a győzőhöz pártolni, mit az olá azon közmondásával fejez ki »a meghajtott fejét nem vágja le a kard« de mivel az élet halál harcokat vivó hatalmas szomszédok közül egyik sem fektette ide ereje súlypontját, egyik sem foglalta el mint saját tartományát, hanem megelégedett vele ha az olá nem volt nyílt ellenség – az egymást pusztító nagyok közt türetve megmaradt 's megszorodott, benne azonban az ötet sanyargatók ellen gyűlölet 's erő hiányában a passiv ellenállás fejlődött ki.”⁴² Amikor pedig kézírata befejezése után Veress nekiült bevezetőjét is megszerkeszteni, nem csupán korábban is jobbra tárgyilagos, elemző hangütése csap át feltétlen elismerésbe, hanem olá helyett immár saját nevükön ír róluk: „a rumun hasonlóképpen meghódolt a töröknek mikor már másképp tennie lehetetlen volt, eltűrt sarczoltatást, sok száz ezer került török tatár rabigába, de minden körülmények közt rumun maradt [...] Ez a nemzetiségéhez -'s azzal

⁴⁰ Kajdácsy Antal–Türr Istvánnak, Galac, 1862. október 18., MOL, R 211 (Türr-iratok)

⁴¹ Veress-kézirat, 39. fől.

⁴² Veress-kézirat, 59. fől.

eggyé forrott vallásáhozi csökönös ragaszkodás húzódik végig egész történetén, soha a legsötétebb időben sem esett kétségbe, 's ennek köszönheti, hogy ma önálló állammá, vérével, pénzével szabadon rendelkező 's ennek folytán a polgárisulás útján gyorsan fejlődő 's a többi keleti népeknek példányul [sic!] szolgáló független országgá lett.-, ⁴³

*

Ha pedig, vázlatosan bár, értelmezni próbáljuk hajdani honfitársaink értesüléseit és elemzéseit, az első dolog tehát, s ez talán a legmeglepőbb is: az idegenek viszonylag nagy száma a Fejedelemségek társadalmában. A magyar megfigyelők szerint, mint láthattuk, nincs egyetlen olyan osztály, illetve társadalmi réteg, amelyben idegenek jócskán ne lennének. S itt nemcsak azokról a külhoni jövevényekről van szó, akiket a korabeli népszámlálások számsorai több-kevesebb pontossággal kimutatnak, hanem ellenkezőleg, szerintük azon csoportok soraiban is nagy számban találhatók asszimilálatlan vagy betagozódóban lévő idegen „elemek” – főként, mint láttuk: bolgárok, székely-magyarok és csángók! –, akiket már (honosított) *románként* vettek lajstromba. Az egyik szemtanú, akit főntebb hosszasan idéztünk – Veress Sándor „határmérnök” (földmérő)⁴⁴ – aki már csak mindennapi elfoglaltsága révén is a román valóság egyik legszakavatottabb ismerőjének számít (napjainkig), nem kevesebbet állít, mint hogy az 1860-es, 60-as években a román bojárság kevesebb, mint tíz százaléka volt román eredetű Havaselvén!⁴⁵ A földbérnök négyötöde ugyancsak görög, s a maradék egyötödben is elenyésző a tősgyökeres románok aránya a szerbekhez és a bolgárokhoz viszonyítva.⁴⁶ Ami a kereskedőket s kivált a gabonakereskedőket illeti, szerinte ott sem volt jobb a helyzet: kilentizedük görög volt, olyannyira, hogy a Duna menti kikötővárosok csapszékeiben „többet

⁴³ Uo. 5–6. fől.

⁴⁴ Egyik munkaadója, Emanuel Lahovary román nagybojár e szavakkal vigasztalta a halála előtt három évvel, 1881-ben a „román korona” érdemrenddel kitüntetett szakembert gyászoló özvegyet: „Asszonyom ... én bejártam az egész művelt világot, de becsületesebb embert, mint Veress Sándor volt, soha nem láttam, soha nem ismertem.” (Részlet Bíró Sándor előszavából, in Oroszhegyi, 12.). Fia, Veress Endre (1868–1953) pedig mint a magyar–román kapcsolatok történetének egyik legképzettebb bibliográfusa szerzett múlhatatlan érdemeket. Lásd erről Demény Lajos: Veress Endre a román–magyar közös múlt kutatásának szolgálatában. *Századok*, 2004/1., 89–118.

⁴⁵ „Legnagyobb része a jelenlegi nagybirtokosoknak vagy *bojároknak* görög eredetű, mind megannyi ivadéka a fejedelmi fanariótáknak az elmúlt századból 's ennek első feléből vagy szintén görög és bulgár elgazdagodott haszonbérnök, kiket azonban nem mindég lehet neveikről felismerni, mert görög vagy más neveiket sokan pedig *elhagyták* 's az itteni divat szerint csak kereszt neveiket megtoldván egy *ku* vagy *iu* val lett belőlök olá [...] a mai bojári osztálynak tized része sem olá.” Veress-kézirat, 75–76. fől. (kiemelés az eredetiben.)

⁴⁶ Uo. 88. fől

hallani görögül mint oláhu!” Galactól Calafatig.⁴⁷ 1860/61-ben egy másik magyar emigráns, Oroszhegyi (Szabó) Józsa, aki körorvosként működött Havaselvén (vagyis maga is kiváló terepismerettel rendelkezett), – mint főntebb már olvashattuk – szintén azt említi, hogy az elegáns bukaresti szalonokban továbbra is az újjörög beszéd az uralkodó a francia mellett, s más forrásból tudjuk, hogy a közoktatásban körülbelül olyan arányban oktatták az újjörög nyelvet, mint a történelmi Magyarországon a latint. Az igazsághoz azonban az is hozzátartozik, hogy a magyar megfigyelők, akárcsak a kortársak többsége, nemigen tudták megkülönböztetni a görögöket az újjörög nyelvet ugyancsak tökéletesen beszélő aruménekől (macedo-románoktól) s emiatt értesüléseiket némi fenntartással kell kezelnünk! Továbbra sem tudom viszont mihez kezdjünk Oroszhegyi és Veress azon tudósításával, miszerint Turnu-Severintől (Szörénytoronytól) Brăilaig, sőt Bukarest tőzsomszédságában egész sor bolgár és szerb falu húzódott, melynek lakói már kétnyelvűek voltak ekkortájt...

Hol vannak akkor hát a románok? És miként magyarázható az a nem kevésbé izgalmas tény, hogy *senki*, ideértve a magyarokat is, *nem* vonta kétségbe – mindezek ellenére – mindezen társadalmi rétegek és osztályok alapvetően *román jellegét*?

Először is: a csaknem teljes egészében kompakt román (vagy erősen asszimilálódóban lévő kétnyelvű) paraszti lakosságot leszámítva is *mégis* voltak olyan társadalmi rétegek, ahol a románság elsöprő többségben volt. Itt elsősorban a vidéki kis- és középbójárokat kell említenünk, melybe, ugyanazon megfigyelők tanúsága szerint, csaknem valamennyi hajdani román nagybojár család lesüllyedt.⁴⁸ (Ez nem egészen így történt, hiszen alaposabb vizsgálattal kideríthető, hogy a hatalmat ténylegesen kézben tartó „oligarchiában” húsz-harminc havaselvi és mintegy tizenöt moldvai „klán” – rugalmasan alkalmazkodva a mostoha viszonyokhoz s az állandó lét- és vagyónbizonytalansághoz – szívósan őrzi pozícióit gyakorlatilag a XVII. század eleje óta!) Nem teljesen meglepő viszont az, hogy a magyar emigránsok leginkább e jobbára vidéki birtokain gazdálkodó réteg tagjaival – ők őrzik egyébként a korábbi századok román életének jellegét és hangulatát! – rokonszenveznek, pontosan azért, mert életformájukban, s ebből következően szellemiségükben s izlésvilágukban ők emlékeztetnek leginkább a magyar kis- és köznemességre, melyből többségükben maguk is származnak! Ezért is valószínűsíthető, hogy a magyar emigráció néhány vezető személyisége, mindenekelőtt Berzenczey László és Klapka György,

⁴⁷ Uo. 94. fől. Az előzményekről lásd újabban: Gheorghe Lazăr: *Les marchands en Valachie (XVIIe–XVIIIe siècles)*. Aves une préface de Șerban Papacoste. București, 2006, Institutul Cultural Român (Colecția Augur)

⁴⁸ Uo. 79–80. fől.

valamint nem egy moldvai eredetű román politikus – Cuza fejedelmet és miniszterelnökét, Mihail Kogălniceanul (1817–1891) is ideértve – között szövődő kölcsönös rokonszenv, sőt barátság mögött öntudatlanul ez a tipológiai hasonlóság munkál. (Moldvában ugyanis ez a közép-európaias rendi vonásokat mutató réteg és szellemiség viszonylag markánsabban kialakult, és itt nem részletezhető történeti okok következtében jobban is őrizte hadállásait. Nem feledkezhetünk meg a csángók jelenlétéről sem, hiszen ma még tisztázatlan módon e magyar szabadparaszt-, illetve fokozatosan jobbagyi sorba süllyedt réteg is árnyalta – Moldvában – latens módon, a magyar–román [román–magyar] kapcsolatokat)

A szemtanúkat, köztük a magyar számkivetetteket oly makacsul foglalkoztató *román rejtély* – a különösnek tetsző integráló képesség – nyitja mégsem ebben keresendő. Ugyancsak Veress Sándor és Oroszhegyi Józsa kísérelték meg, hogy a jelenségek mögött a lényegét is megragadják, s ha „végleges” választ nem is, legalább koruk színvonalán álló magyarázatot adjanak kínzó kérdése(i)kre. S ezek többsége, megítélésem szerint, ma is figyelemre méltó, megfontolásra érdemes. Már csak azért is, mert a korabeli román élet társadalmi-történelmi-kulturális feltételrendszere, különösen Havasalföldön, valóban szerfölött kedvezett az idegen elemek betagozódásának, legyen szó akár egyénekről, akár rétegekről, rendkívül előnyös volt tehát az érzelmi azonosulás, az asszimiláció szemszögéből is. A jelenséget Oroszhegyi is érzékeli, aki hátrahagyott feljegyzéseiben szintúgy kiemeli, hogy a fejedelemségek „Két és félmillióra számított lakossága [1860 körül a mint keverékből lett, azonkép ma is szerfölött össze van keveredve, kölönféle nemzetiségekből; melyek azonban itt nagyon hajlandók átvadni a román elembe ...”⁴⁹ Veress Sándor e tekintetben is még tovább megy, s nemcsak az okokat kutatja, hanem – számunkra, ma élő magyarokra nézvést nagyon tanulságosan – havasalföldi tapasztalatait a történelmi Magyarország atmoszférájával is egybeveti. Íme több évtizedes kutatómunkájának és töprengéseinek vázlatos összegzése:

1) A tapasztalatok szerint a román nyelvet könnyebb elsajátítani, mint akár a németet, akár a magyart, vagy a törököt;⁵⁰

2) A román nép passzív ellenállása és tétlensége, a beletörődésre és lemondásra való hajlama, melyek mostoha történelmének következményei, különösen ama megpróbáltatásoké, amelyeket az un. *fanarióta korszakban* (körülbelül 1711–1821) szenvedett el, amikor a XV. század derekán kezdődött görög bevándorlás olyan nagy méreteket öltött, hogy a balkáni–levanti jövevények valósággal elárasztották a Fejedelemségeket,

⁴⁹ Oroszhegyi, 44.

⁵⁰ Veress-kézirat, 59–60. fől.

s az idők során a korábban megkaparintott hatalmi pozícióik mellé a gazdasági-kulturális életben is túlsúlyra tettek szert. E fejleményekkel kapcsolatos a meggyötört s megalázott román paraszt magatartása a kegyetlen és embertelen (s igen sokszor, mint láttuk, valóban újjörög eredetű) „görög-öcskének” csúfolt árendással (földbérlővel) szemben: „Benn a bojárok tán még nagyobb sanyargatói voltak a népnek mint a küllellenség ’s e zsarnokok ellen ismét csak a türelem volt a parasztnak egyedüli fegyvere, *türelem szinleg, ’s gyűlölet a szívbén*”⁵¹ – írta a magyar megfigyelő.

3) A közös hit, bizánci rítusú ortodox kereszténység miatt a román paraszt nem (*mégsem*) tekinti idegennek a szóban forgó levantei vagy balkáni „új embert”,⁵² főleg ha az beszéli az ország nyelvét, ami, alig néhány kivételtől eltekintve, szokványos dolog. Inkább hajlamos istencsapásként felfogni, s a sors (gondviselés) akaratának tekinteni gyötrelmeit.

4) A román bojárok életvitele, stílusa jóval könnyedebb, nem annyira merev, mint a (sokszor protestáns) magyar köznemeseké általában,⁵³ az általuk teremtett környezetet talán leginkább az „egyenlőség a közös jogfosztottságban” állapotával írhatnánk le, de nevezhetjük – némileg karikírozva Kós Károly század eleji törökországi benyomásait – „keleti demokráciának” is.

5) Bukarest kissé különös, ám vonzó légköre, mely egyebek között a megszámlálhatatlan kocsmában és fogadóban zajló mondén életnek, az örömlányok seregeinek, s a román fővárost belengő, nehezen megfogalmazható, de jól érzékelhető fatalizmusnak köszönhető.⁵⁴

6) És végül, de nem utolsósorban a havasalföldi bolgár és a moldvai magyar kisebbség módszeres és kirívóan erőszakos asszimilációja az iskolarendszer és (a csángók esetében) a vallási türelmetlenség révén! E törekvések hatékonysága annál is meglepőbb, a jelenség pedig igen kü-

⁵¹ *Uo.* (kiemelés az eredetiben.)

⁵² „hogy a vallásnak minő hatása van a népek fejlődésére azt világosan láthatjuk abból hogy az úgynevezett orthodoxok mindenütt tudatlan despotizmus alatt nyögnek vagy vajúdnak mint görög és olá ország [...] Innen van aztán az alkotmány szép szavai daczára a zsidó üldözés és az idegen elem gyűlölete ’s hogy innen van bizonyítja hogy a zsidónál sokkal veszedelmesebb zsaroló görögöt és egyéb ortodoxot nem gyűlölnék mert az *keresztén* [sic!] hanem a zsidót németet magyart utálják mert az szerintük *nem keresztény* [sic!]” *Uo.* 50. fől. (kiemelés az eredetiben.)

⁵³ „Nem igaz azonban a mit a német írók olyan erősen hangoztatnak hogy a bojárok hozzá férhetlen magokba zárkóztak, másokat lenéző gögös arisztokraták; ellenkezőleg hasonlíthatatlanul demokratábbak min a mi és az ő tekintetes, nemes nemzeti nagyságos méltóságos excellentiás- magasságos és Isten tudja mi féle középkori című és dölyfű uraink kikhez nagy gombos portások beretvált képű német inasok, sallangos huszárok kegyei megnyerése és néhány órai antichambrirozás után is alig lehet bejutni; itt bizony nyitva áll az ajtó minden jóra való ember előtt [...] s leg kevésbbé itt fogják vele a rang és vagyon különbséget éreztetni, csak úgy viselje magát mint mívelt emberhez illik [...]” *Uo.* 79. fől.

⁵⁴ Ennek rendkívül érzékletes rajzát adja Oroszhegyi, 137–147.

lönös, tekintetbe véve a körülmények és a korabeli román állapotok kezdetlegességét – állapítják meg, mint föntebb láthattuk már, ugyanazok a megfigyelők.

Természetesen le kell szögeznünk, hogy a magyar emigránsok véleménye nem minden esetben állja ki az alaposabb történelmi vizsgálatok, az elmélyültebb kutatói elemzés próbáját. Mégsem tekinthető pusztán a véletlen játéknak, hogy egykori honfitársaink megfigyelései kísértetiesen egybecsengenek a román társadalom(és irodalom)történet talán legavatottabb ismerőjének, George Călinescunak (1899–1965) mintegy nyolc évtizeddel későbbi – szintén több részletben megfogalmazott – véleményével: 1) „Igaz, hogy a bojártság volt a legnyitottabb a beszivárgások előtt, ám ez teljes és néha gyors asszimilálódásra kötelezett [...]”⁵⁵ írta egy 1848/49-es szerepe folytán Magyarországon és Erdélyben egyaránt ismertté vált román „negyvennyolcas”, Cezar Bolliac (1813–1881) részben újjörög származását firtatva. Majd, immár a román irodalom Eminescu előtti legnagyobb költője – Vasile Alecsandri (1821–1890), aki egy időben gyermek- és ifjúkori barátja, Alecsandru Ioan Cuza külügyminisztere⁵⁶ is volt – kapcsán ezt az első látásra a meghökkentő gondolatmenetet teszi közzé, szembesítve olvasóit hősének mind apai, mind anyai ági görög eredetével: „A fejedelemségekbeli görögök nem azonosak a félszigetiekkel, és ha túlságosan finom (aprólékos) vizsgálatot végeznénk a kor városi lakossága körében, nagyon zavarba jönnénk. A görögül tanuló román és a görög között, aki román hivatalt visel és beszél az ország nyelvét, nincs semmiféle különbség. Egyikük sincs tudatában a faji különbségnek, a házassága kapcsolatok pedig a legegyszerűbb módon köttetnek, mivel mindannyian ortodoxok. Egy fejedelemségekbeli görög, attól a pillanattól kezdve, hogy a Dunát átlépte, asszimilálnak számát...”⁵⁷

⁵⁵ Lásd George Călinescu: *Istoria literaturii române de la începuturi pînă în prezent*. București, 1941, Fundația regală pentru literatură și artă, 233. (a továbbiakban: Călinescu 1941.) [ediția II-a revăzută și adăugită (2. javított és kiegészített kiadás). Ediție și prefață de Al. Piru. București, 1986, Editura Minerva, 247. (a továbbiakban: Călinescu 1986.)

⁵⁶ Lásd erről Marta Anineanu: *Din activitatea diplomatică a lui Vasile Alecsandri*. Corespondență inedită, 1859–1862. *Studii și materiale de istorie modernă*. Vol. II. București, 1960., 257–262.

⁵⁷ Călinescu 1941, 253. Itt kell sajnos megjegyeznünk, hogy a passzust hiába keressük az 1986-os 2. kiadás Alecsandri-életrajzában, ahol értelemszerűen a 281. oldalon kellene lennie! Nincs ott, s a szerkesztő, a szövegcsönkítés ilyenkor szokásos jelölését ([...]) is elmulasztotta. Az irodalomtörténet rövidített változatában – G. Călinescu: *Istoria literaturii române. Compendiu*. București, 1968, Editura pentru literatură, 109. – szintén hiába keressük, helyette ezt a talányos mondatot találjuk: „Elinitatea, în sens românesc, al lui Alecsandri se verifică în nostalgia statornică de mare și de spațiul exotic.” (Alecsandri román értelemben vett görögösége a tenger és az egzotikus térség iránti állandó [állhatatos] nosztalgiában igazolódik.)

És, végül, egy másik jelentős román költő, Alecsandru Macedonski (1854–1920) valószínűsíthető szerb, vagy (macedoniai) bolgár gyökereiről szólván 3) „A dolognak semmiféle jelentősége nincs, és semmi szín alatt nem kell nagy feneket keríteni a család idegen eredetének. Trákia és Dácia [értsd: a balkáni levantei világ és Románia] között olyan nagyfokú etnikai közösség volt mindig is, és a román nép olyan nagy felszívó erővel rendelkezik, hogy a nemzetiség itt egyszerű választás kérdése. Az a balkáni ember, aki egyszer bekerül a romanizmus [vagyis a román nemzeti törekvések politikai kerete] vonzáskörébe s a román államélet részévé, részesévé válik, szinte rögtön elveszti nemzetiségét, vagy jobban mondva tisztázza saját, ingadozó (habozó, „szcilláló”) tráko-dák állagát. Ezek az új emberek, akiket házassági kötelékek fűztek az ország régi családjaihoz, sohasem érezhették [itt] idegennek magukat...”⁵⁸

Mindez azt mutatja, hogy a magyar számkivetettek megfigyelései valóban méltók a történészek figyelmére, s följegyzéseik olyan eddig kevésbé ismert s ritkán hasznosított forráscsoportot képeznek, mely a román történelem egyik legmozgalmasabb korszakába világít be. Éppen azokba a szerfölkött izgalmas társadalom- és mentalitástörténeti folyamatokba engednek betekintést, amelyek feldolgozása s a román nemzetudatba való beépítésük ugyan elsősorban a román történetírásra vár,⁵⁹ de tárgyilagos (s empatikus) elemzésük a magyar nemzeti önismeretet, önképet is gazdagíthatja, árnyalhatja.

⁵⁸ Călinescu 1986, 517. A nagy román irodalomtörténésznek a városi középrétegek – a lendő polgári érdekű román középosztályok – vonatkozásban is akad néhány sokatmondó „elszólása”. Ion Eliade Rădulescu (1802–1872) – aki körülbelül azt az ideológiai szerepet töltötte be a román *negyvennyolcas nemzedék* formálódásában, mint Kölcsey és Wesselényi a magyaréban – életrajzában például ez a mondat olvasható: „Jeșea din acea pătură obscură de țirgoveți care avea să răzbată printre marile familii boierești și să întemeieze România modernă.” (A városi kereskedők ama kétes [szó szerint: „obszúr”) rétegéből származott, amely a nagybojár családokba fog behatolni és majd megteremti a modern Romániát.” *Uo*. 131.

⁵⁹ Az 52. jegyzetben rögzített „mulasztás” sajnos nem arra vall, hogy máris megérték volna a feltételek egy illyesfajta objektív önvizsgálatra. Sőt, kistanulmányunk szorosán vett fő témájában – a Kossuth-emigráció és a román politikai elit kapcsolattörténetében is – jobbra visszalépés tapasztalható! Erre vall a jelenkori román történetírás egyik legnagyobb élő alakjának mindösszesen – irdd és mond: négy és féloldalas (!) – közleménye, amely ráadásul a *Magyar–Román Történelem Vegyesbizottság* idei, október 5-i budapesti ülésére készült reprezentatív kötetben látott nyomdafestéket: Dan Berindei: „În căutarea lui Klapka și Garibaldi...” (Klapka és Garibaldi nyomában) címmel. In *Studii istorice privind relațiile româno–maghiare*. Volum îngrijit de Nicolae Edroiu, membru corespondent al Academiei Române. Cluj-Napoca, 2010, Editura Mega, 194–198. Ez a tény annál is inkább feltűnő, mert Berindei akadémikus pontosan fél évszázada (!) máig megkezdhetetlen, imponáló forrásbőségű tanulmányt szentelt ugyanennek a kérdésnek – körülbelül ötszörös terjedelemben! Lásd Dan Berindei: Mihail Kogălniceanu, prim-ministru al Moldovei, și emigrația maghiară (1860–1861). *Studii și materiale de istorie modernă*. Vol. II. București, 1960., 224–244. (Vö. jelen tanulmány 13. és 14. jegyzetével.)